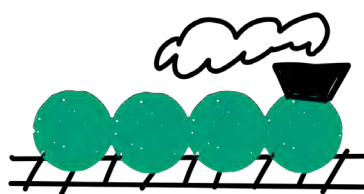
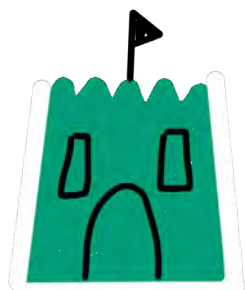

Isa van der Plank

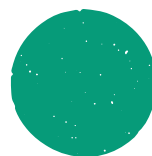
KLEUTERS EN SPEL

Ontwikkeling en
begeleiding van
het jonge kind

Lannoo
Campus

D/2023/45/301 – 978 94 014 9613 1 – NUR 840, 847

Vormgeving omslag en binnenwerk: Studio Lannoo (Aurélië Matthys)

Illustraties binnenwerk: Muun Haesen

© Isa van der Plank & Uitgeverij Lannoo nv, Tiel, 2024.

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij, de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag verveelvoudigd worden en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij LannooCampus

Vaartkom 41 bus 01.02

3000 Leuven

België

Postbus 23202

1100 DS Amsterdam

Nederland

www.lannoocampus.com

INHOUD

Inleiding	9
DEEL I - HET KIND EN SPEL	12
HOOFDSTUK 1 De ontwikkeling van het jonge kind	14
1.1 Hoe ontwikkelen en leren jonge kinderen?	15
HOOFDSTUK 2 Spel en de pedagogische rol van de leerkracht	22
2.1 Wat is spel?	22
2.2 Het belang van spel	26
2.3 Spelontwikkeling	27
2.4 Randvoorwaarden voor een spelcontext	37
2.5 Basisbehoeften en hoe hieraan tegemoet te komen	40
HOOFDSTUK 3 Werken met een bedoeling	46
3.1 Doelstellingsgericht werken	46
3.2 Werken met een bedoeling	47
3.3 Het verschil tussen doelstellingsgericht werken en werken met een bedoeling	47
3.4 Aandachtspunten voor het opstellen van een bedoeling	48
DEEL II - DE OMGEVING EN SPEL	56
HOOFDSTUK 4 De binnenomgeving als pedagoog	58
4.1 Spelmateriaal	62
4.2 Thematiseren	64
4.3 Hoeken en speelplekken	70
4.4 Inrichting van de totale ruimte	89
HOOFDSTUK 5 De buitenomgeving als pedagoog	92
5.1 De buitenruimte van een school	92
5.2 Het spel van kinderen in een natuurlijke omgeving	98
5.3 De bedoeling van buiten zijn	103

DEEL III - DE LEERKRACHT EN SPEL

104

HOOFDSTUK 6 Modellen voor het geven van spelimpulsen	113
6.1 De 3 V's	113
6.2 Didactische impulsen	114
6.3 Negen rollen in spel	117
HOOFDSTUK 7 Het geven van spelimpulsen tijdens spelbegeleiding op uitnodiging	119
7.1 Waarom: het geven van spelimpulsen tijdens spelbegeleiding op uitnodiging	119
7.2 Hoe: het geven van spelimpulsen tijdens spelbegeleiding op uitnodiging waar rollenspel centraal staat	122
7.3 Hoe: het geven van spelimpulsen tijdens spelbegeleiding op uitnodiging waar constructieve en beeldende activiteiten centraal staan (holistische benadering)	128
7.4 Spelbegeleiding gericht op spelkwaliteit	136
HOOFDSTUK 8 Het geven van spelimpulsen in de kleine groep	142
8.1 Waarom: het geven van spelimpulsen in de kleine groep	143
8.2 Hoe: het geven van spelimpulsen in de kleine groep	143
8.3 Inzetten van TPR®	146
HOOFDSTUK 9 Het geven van spelimpulsen in de grote groep	149
9.1 Waarom: het geven van spelimpulsen in de grote groep	149
9.2 Hoe: het geven van spelimpulsen met behulp van een demonstratiespel	155
9.3 Voorbeeld: Het geven van spelimpulsen in de grote groep met behulp van demonstratiespel	164
9.4 Afsluiting	171
HOOFDSTUK 10 Hoe komt dit alles samen?	172
10.1 Dagplanning	172
10.2 Ouders	173
10.3 Het volledige thema: 'Wij werken op de boerderij en in de bloemenwinkel'	175
Bijlage	185
Literatuur	186

INLEIDING

Na mijn opleiding tot leerkracht basisonderwijs startte ik op een basisschool in Den Haag. Ik kreeg een instroomgroep die startte in februari. In Nederland zijn dit de vierjarige kinderen die voor het eerst naar school gaan en na de zomervakantie naar groep 1 gaan. Samen met een collega startte ik vol goede moed. In het extra kleuterlokaal dat al jaren niet gebruikt was, gingen wij deze uitdaging aan met *meubels* en materiaal dat we overal vandaan haalden. De visie van de school was traditioneel. Er was weinig ruimte voor spel voor de kinderen. Losse taal- en rekenkringen moesten meerdere keren per dag gegeven worden. Die werden aangeboden op een statische manier, zonder context en zonder spelelementen. Daarmee wil ik niet zeggen dat rekenen en taal niet belangrijk zijn. Integendeel, maar het gaat meer om de manier waarop ze aangeboden werden. Dit resulteerde in de volgende knelpunten:

1. De kinderen raakten tijdens de kleine groepen gefrustreerd. Er was geen verbinding vanuit de methodiek met de hoeken en met het spel en er werd veel gebruikgemaakt van werkbladen.
2. De kinderen kwamen moeilijk zelfstandig tot spel. Zij wisten niet goed wat zij konden doen in de hoeken en hun spel werd regelmatig onderbroken om aan te sluiten bij een kleine groep.
3. Frustratie bij mijzelf, omdat ik het gevoel had dat ik de kinderen niet kon bieden wat zij nodig hadden. Het meespelen lukte niet of kort en de kinderen waren moeilijk te betrekken bij de kleine groepen waarbij zij allemaal hetzelfde moesten doen en naar elkaar en mij moesten luisteren.

Gedurende de maanden die voorbijgingen merkte ik dat ik niet de kleuterleerkracht was die ik wilde zijn. Ik miste spel en plezier bij de kinderen en mijzelf. De andere kleuterleerkrachten herkenden dit ook en met elkaar gingen wij aan de slag met het verbeteren van ons onderwijs waar spel en plezier voorop zouden staan.

We begonnen onze verbeteringsloop met ons lokaal onder de loep te nemen waarbij we de spelmogelijkheden bekeken. Daarvoor moesten we wel met elkaar verkennen wat spel nu eigenlijk is en wat voor ons belangrijk daarin was. We kwamen tot de conclusie dat wij spel met materiaal uit de echte wereld belangrijk vonden. Alle plastic speelgoedpannen deden we bijvoorbeeld weg en vervingen we door echte pannen.

Verder keken we hoe wij ons didactisch aanbod meer spelstimulerend konden maken. In het oude aanbod deden we veel kringen en was er weinig herhaling. Doordat er al weinig samenhang was in combinatie met weinig herhaling beklifde wat er werd aangeboden niet. De uitdaging was dus hoe we een aanbod konden vormgeven waarbij kennis en vaardigheden aangeboden werden waarmee de kinderen konden spelen in de hoeken, waardoor ze actief met kennis en vaardigheden aan de slag konden.

In het proces van het herzien van ons onderwijs waarbij spel centraal staat, raakte ik geïnspireerd door de visie van Loris Malaguzzi uit Reggio Emilia in Italië. Hij wordt beschouwd als de grondlegger van het Reggio Emilia-onderwijs waarbij de pedagogische visie veel ruimte biedt aan de natuurlijke nieuwsgierigheid van kinderen en hun eigen spel. Binnen deze visie wordt gesproken over drie pedagogen die invloed hebben en bijdragen aan het leer- en ontwikkelingsproces van jonge kinderen: het kind zelf, de omgeving en de leerkracht. Vanuit dit uitgangspunt verdiepte ik me in de manier waarop onderwijs aan jonge kinderen aangeboden kon worden waarbij spel centraal staat. Ik bestudeerde de uitgangspunten van Reggio Emilia, maar dan meer vanuit spelimpulsen.

Het kind en spel (kind als pedagoo)

Het kind wordt beschouwd als een competente en actieve deelnemer aan het leerproces. Het jonge kind is van nature nieuwsgierig en wil de wereld zelfstandig ontdekken. Leerkrachten worden aangemoedigd om kinderen hun eigen ontwikkeling te laten sturen en vorm te geven in het spel. Ook in interactie met elkaar ontwikkelen kinderen. Door met elkaar te spelen of elkaar te observeren tijdens handelen, kunnen kinderen hun eigen en elkaars spel verrijken.

De omgeving en spel (omgeving als pedagoog)

Een essentieel kenmerk van het onderwijs van Reggio Emilia is de overtuiging dat de fysieke omgeving een actieve rol speelt in het ontwikkelproces. De omgeving als pedagoog benadrukt het belang van een stimulerende, uitdagende en rijke leeromgeving. Het materiaal en de inrichting zijn daarbij van belang. De omgeving kan uitnodigen en prikkelen tot nieuwsgierigheid en verbeelding. De ruimte is niet enkel een mooie tentoonstelling of een mooi decor, maar juist een krachtig en betekenisvol gereedschap bij ontwikkeling. Bij het kleuteronderwijs wordt er vaak direct aan speelhoeken gedacht: dit zijn waardevolle locaties die ontwikkeling uitlokken. Daarnaast is de buitenomgeving een perfecte omgeving voor jonge kinderen om tot ontwikkeling te komen. De omgeving nodigt het kind uit voor interactie en dat geeft een impuls aan het spel van de kinderen.

De leerkracht en spel (leerkracht als pedagoog)

Ook de volwassene speelt, net als het kind en de omgeving, een grote rol in de ontwikkeling van jonge kinderen. Welke rol kun je als volwassene aannemen die aansluit bij hoe het kind zich ontwikkelt binnen het spel? De volwassene heeft een pedagogische en didactische rol. De pedagogische rol van de leerkracht omvat onder andere de kunst van observeren en faciliteren van spel, waarbij kinderen hun eigen pedagoog kunnen zijn. De didactische rol van de leerkracht kan ingevuld worden tijdens grote en kleine groepen en wanneer de leerkracht het spel van de kinderen begeleidt op een kindvriendelijke wijze. De leerkracht geeft spelimpulsen waardoor de spelkwaliteit verhoogt en het spel meer diepgang krijgt.

In dit boek staan drie spelgerichte en spelondersteunende aandachtsgebieden centraal:

1. het kind dat zichzelf of andere kinderen spelimpulsen geeft;
2. de omgeving die kan worden ingezet om spel uit te lokken;
3. de leerkracht die aansluitende spelimpulsen kan aanbieden die passen bij de spelontwikkeling van het kind.

DEEL I

HET KIND EN SPEL

In dit eerste deel van het handboek worden de fundamenteen gelegd voor een diepgaand begrip van de ontwikkeling van jonge kinderen en de cruciale rol van spel in deze ontwikkeling. We beginnen met een verkenning van de unieke manier waarop jonge kinderen de wereld om hen heen ervaren en leren kennen. Hoofdstuk 1, 'De ontwikkeling van het jonge kind', benadrukt het belang van spel en ervaringen in de ontwikkeling van kleuters, en onderstreept de significante momenten van cognitieve, fysieke en sociaal-emotionele groei vanaf de geboorte tot zeven jaar.

Hoofdstuk 2 verschuift de focus naar 'Spel en de pedagogische rol van de leerkracht', waarin het concept spel wordt ontrafeld als het fundament voor leren en ontwikkeling. Dit hoofdstuk biedt inzicht in de pedagogische strategieën die leerkrachten kunnen gebruiken om spel te faciliteren en te verrijken, en bespreekt de verschillende dimensies en voordelen van spel. Het legt uit hoe een rijke en stimulerende speelomgeving zowel de intrinsieke motivatie van kinderen kan bevorderen als hun ontwikkeling op diverse gebieden kan ondersteunen.

Ten slotte behandelt hoofdstuk 3, 'Werken met een bedoeling', een alternatieve benadering tot het traditionele doelgerichte onderwijs. Het introduceert het concept van werken met een bedoeling als een manier om het onderwijs meer te aligneren met de natuurlijke leerprocessen van jonge kinderen. Dit hoofdstuk daagt de traditionele lesdoelstellingen uit en biedt een kader voor leerkrachten om onderwijsactiviteiten te ontwerpen die de autonomie, nieuwsgierigheid en creativiteit van kinderen respecteren.

DE ONTWIKKELING VAN HET JONGE KIND

Het jonge kind als pedagoog

Taylor rent op het schoolplein met een groepje andere kinderen achter elkaar aan. Opeens valt haar oog op een plantje. Daar zit een beestje. Taylor zakt door haar hurken en bekijkt het beestje aandachtig. Het is rood en het heeft zes zwarte stippen. Andere kinderen komen naast haar zitten. Zij zien het beestje ook lopen. Tariq herkent het beestje: 'Het is een lieveheersbeestje. Dat is een insect.' Livia kijkt naar de andere plantjes. Daar vindt zij een ander lieveheersbeestje. Dit lieveheersbeestje heeft acht stippen. 'Dat zijn meer dan die van jou, Taylor.' Plotseling vliegt het lieveheersbeestje weg. De kinderen reageren verbaasd en zijn verwonderd. Zij hadden niet gedacht dat een lieveheersbeestje kon vliegen.

Het jonge kind is een eigen pedagoog. Het kind ontwikkelt zich vanuit een onderzoekende, nieuwsgierige en explorerende houding. Dit is een zijnskenmerk van het jonge kind, en kan alleen of samen met andere kinderen. In het voorbeeld zie je dat de kinderen vanuit nieuwsgierigheid een observatie doen. Binnen deze nieuwsgierigheid ontstaat taal waarmee de kinderen met elkaar spreken. Ze gebruiken wiskundige begrippen en verwonderen zich samen over het insect.

In spontane situaties liggen veel ontwikkelingsmogelijkheden, maar ook tijdens spel is het kind een eigen pedagoog. Een pedagoog wordt gezien als iets of iemand waardoor het kind zich ontwikkelt in kennis en vaardigheden.

Veel pedagogen (Brouwers, 2019; Goorhuis-Brouwer, 2018; Gray, 2013; Janssen-Vos, 2006; Vermeer, 1995) zijn het erover eens: jongere kinderen zijn anders dan schoolkinderen. Waar schoolkinderen, kinderen in de leeftijd vanaf zeven jaar, al meer in staat zijn om abstracter om te gaan met taal en rekenen, ontwikkelen kinderen tot zeven jaar zich meer vanuit ervaringen en spel. Wetende dat de kleuter ontwikkelt vanuit spel en ervaringen, heeft invloed op het onderwijs dat wij hen bieden. Vanuit deze ervaringen en spelsituaties leert het kind meer over zichzelf en over de wereld.

De basis voor de persoonlijkheidsontwikkeling van de mens wordt al in de jonge jaren gelegd. Verschillende onderzoeken laten zien waarom de eerste vijf en half jaar belangrijk zijn voor de cognitieve, fysieke en sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Deze ontwikkeling begint zelfs al in de baarmoeder. Hier ligt een belangrijke rol voor de volwassene om het kind te begeleiden en een omgeving te creëren waar het kind zich optimaal kan ontwikkelen. Om deze rol te vervullen, is het van belang om de karakteristieken van het jonge kind en deze drie ontwikkelingsgebieden te herkennen.

1.1 Hoe ontwikkelen en leren jonge kinderen?

Wanneer we denken aan leren, denken we regelmatig aan traditioneel en formeel leren, maar voor iedereen is het helder dat jonge kinderen nog niet vanuit een boek kunnen leren. Toch leren jonge kinderen extreem veel, maar op een andere manier. Vanuit wat bekend is over de hersenontwikkeling en vanuit de ontwikkelingspsychologie gaan we na hoe het jonge kind leert. En wanneer het over leren gaat, betreft dat niet alleen kennis, maar ook vaardigheden en attitudes.

→ In de baarmoeder

Wanneer het kind nog in de baarmoeder is, start de ontwikkeling van het kind al. Naast het feit dat het kind groeit, ontwikkelen de hersenen zich ook. De ongeboren baby leert klanken en zijn moeders stem herkennen. Wanneer een baby geboren wordt, is de grootte en omvang van de hersenen al twee derde van volwassen hersenen. Dit betekent echter niet dat die hersenen net zo ontwikkeld zijn als die van een volwassene. Bij vrouwen zijn de hersenen rond het vijfentwintigste levensjaar volledig ontwikkeld en bij mannen rond zevenentwintig jaar. De kinderhersenen zijn dus nog lang niet klaar. Veel hersencellen moeten nog ontwikkeld worden en veel verbindingen nog gelegd.

→ Babyfase (0 tot 1 jaar)

Wanneer een baby geboren wordt, zijn de hersenen in grootte en omvang dus al voor tweederdedeel ontwikkeld. Hoewel het brein van een baby nog veel ontwikkeling doormaakt, heeft het brein van een baby al wel een zeer belangrijke functie, namelijk aangeven dat hij zorg nodig heeft. Een pasgeboren baby is nog compleet afhankelijk van zijn verzorgers. Door te huilen bij ongemak – dat kan zijn vanwege honger, een vieze luier enzovoort – geeft een pasgeboren baby aan verzorging nodig te hebben. Baby's kunnen dus aangeven wanneer zij verzorging nodig hebben, maar ze kunnen veel meer begrijpen dan dat we misschien zouden verwachten.

Maar hoe komen jonge kinderen nu tot die nieuwe kennis en vaardigheden? Ze leren veelal nog vanuit wat ze zintuiglijk waarnemen. Het gaat bij zintuiglijke waarneming om verschillende prikkels die binnenkomen via de ogen, oren, mond, neus en tast. Ook bij baby's gebeurt dit al. Vooral de visuele waarneming heeft grote invloed op wat kinderen leren (die bedraagt circa 90 procent). Hierdoor zien we al bij jonge kinderen imitatiegedrag. Wanneer een volwassene naar een baby lacht, lacht de baby bijvoorbeeld terug. Er wordt zelfs beweerd dat kinderen tussen 42 minuten en 72 uur na de geboorte al kunnen imiteren, bijvoorbeeld door hun tong uit te steken naar een volwassene die dat ook doet.

Ontwikkelingsgebieden 0 tot 1 jaar in vogelvlucht

Fysieke ontwikkeling. Baby's gebruiken hun zintuigen om zichzelf en de omgeving beter te leren kennen. Daarnaast beginnen zij te rollen.

Sociaal-emotionele ontwikkeling. Baby's herkennen de opvoeder en kunnen aangeven dat zij iets nodig hebben voor hun verzorging. Deze behoefte geven baby's aan door te huilen. Wanneer ouders tegen de baby praten, reageert een baby regelmatig met gebabbel. Ook beginnen ze te lachen. Doorzettingsvermogen is ook regelmatig te zien, zeker wanneer zij beginnen met omrollen.

Cognitieve ontwikkeling. De baby is eerst gericht op zichzelf. Hij neemt bijvoorbeeld zijn eigen voeten waar. Vervolgens raakt hij steeds meer gericht op de omgeving. De baby gaat ook steeds bewuster handelen, bijvoorbeeld door om zich heen te kijken en naar iets te grijpen. Hoe dichter de baby richting het eerste jaar komt, hoe meer hij ook dingen herkent. Hij kan bijvoorbeeld een hond aanwijzen in een plaatjesboek. Daarnaast imiteren baby's veel.

→ Dreumesfase (1-2 jaar)

In de dreumesfase, vanaf één jaar, hebben jonge kinderen al meer begrip betreffende regels. Ze weten dat er regels zijn en dat sommige dingen wel of niet mogen, maar dat betekent niet dat ze zich daar direct altijd aan houden. Dat komt doordat de dreumes, en later ook de peuter, handelt vanuit een innerlijke drang en daarbij nog weinig zelfbeheersing heeft ontwikkeld. Wanneer ze iets zien in hun omgeving, wordt vanuit de hersenen een signaal gestuurd waardoor ze gaan handelen.

Ontwikkelingsgebieden 1-2 jaar in vogelvlucht

Fysieke ontwikkeling. Dreumesen beginnen los te staan en zetten de eerste stapjes. Aan het einde van deze periode kunnen de meesten goed loslopen. Daarnaast kunnen ze beheerster met spelmaterialen omgaan. Denk bijvoorbeeld aan het bouwen van een toren met een klein aantal blokjes. Ook de fijne motoriek begint zich steeds verder te ontwikkelen. Een dreumes kan in deze fase bijvoorbeeld een bladzijde omslaan. Daarnaast beginnen ze zich motorisch (grote motoriek) te ontwikkelen wat zich bijvoorbeeld uit in grijpen, omrollen, kruipen enzovoort.

Sociaal-emotionele ontwikkeling. De dreumes maakt steeds meer uit zichzelf contact met volwassenen en andere kinderen. Hij begint zich te hechten aan anderen en weet wanneer hij zich veilig voelt bij iemand. Ook neemt de zelfstandigheid toe en hij wil ook steeds meer zelf doen, bijvoorbeeld zich aankleden of eten en drinken.

Cognitieve ontwikkeling. De dreumes gaat dingen in de omgeving herkennen. Hij krijgt steeds meer begrip van de wereld. Hij begrijpt bijvoorbeeld dat er in een doosje spullen gestopt kunnen worden. Imiteren is niet meer beperkt tot gezichtsexpressies of geluiden. Dreumesen imiteren ook handelingen uit het dagelijks leven, bijvoorbeeld spelen in een keuken.

→ Peuterfase (2-4 jaar)

De geheugencapaciteit en de spraak-taalontwikkeling van de peuter nemen verder toe. Ook ontwikkelt de peuter steeds meer eigen voorkeuren. Hij weet wat hij graag wil, maar ook zeker wat hij niet graag wil. De peuter reageert nog veel vanuit innerlijke drang. Daarbij wordt wel gezien dat de peuter zich meer kan aanpassen omdat hij al meer begrip heeft van zijn omgeving. Er is dus meer zelfbeheersing en die ontwikkelt zich nog verder in de komende jaren. De belevingswereld en de omgeving van het kind krijgen een steeds grotere rol. De peuter is erg nieuwsgierig naar de wereld om hem heen en wil daarbij contact leggen met nieuwe mensen. Hij leert nog steeds vanuit zijn zintuiglijke waarneming en daarnaast leert hij door trial & error (proberen en zien of het lukt).